

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2024

4. Кобзар О. Міфопоетика як предмет і метод літературознавчого дослідження. [Наукові записки Національного університету «Острозька академія»](#). 2010. Вип. 15. С. 131-139.

5. Милорадович В. Українська відьма: нариси з української демонології / упоряд., пер., передм. О. М. Таланчук. Київ : Веселка, 1993. 72 с.

6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). Київ : АТ «Обереги», 1992. 88 с.

7. Павлишин М. Мітологічне, релігійне та філософське у прозі Валерія Шевчук. *Канон та іконостас: літературно-критичні статті*. Київ : Час, 1997. С. 143-156.

8. Шевчук В. Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання. Київ : Дніпро, 1989. 526 с.

Олена КОНДРАШОВА,

магістрантка 2 р. н.

історико-філологічного факультету

Університету Ушинського

ФУНКЦІЙНА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ЮРІЯ ЩЕРБАКА

Постановка проблеми. Дослідження суспільно-політичної лексики представляє значний лінгвістичний інтерес, адже саме цей пласт є одним із найнестабільніших у складі лексико-семантичної системи української мови. У зв'язку зі збільшенням ролі дослідження державної й політичної комунікації, аналізу закономірностей комунікативної діяльності в даний час зростає увага до вивчення політичної, суспільної й ділової лексики. Радикальні економічні, політичні, суспільні, міжнародні зміни, які мали місце в нашій країні протягом всієї історії, а також відбуваються в ХХІ ст., призвели до таких саме кардинальних змін у словниковому складі української мови.

Як відомо, суспільно-політична лексика, яка є основним фоном політичної, соціальної і міжнародної сфер життя, та семантичні зміни, які є результатом мовних контактів, розглядаються як на рівні лексичного значення слова, так і його семантичної структури у межах міжкультурної комунікації. За рахунок саме таких зв'язків відбувається розширення й поповнення лексичного масиву української мови на позначення суспільно-політичних відносин.

Актуальність вибору теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу процесів та явищ, які відбувалися в суспільно-політичній лексиці української мови в діяхронії і на сучасному етапі, та вирішення питання – завдяки чому лексика даної категорії досягла найвищого щабля свого розвитку. Це насамперед виявляється в активному використанні досліджуваної лексики майже у всіх сферах функціонування мови як такої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що суспільно-політична лексика вже була предметом лінгвістичного аналізу А. А. Бурячка, П. С. Дудика, М. Г. Зубкова, Т. С. Коготкової, Т. Б. Крючкової, О. О. Мороза, І. Ф. Протченка, І. В. Халявко та ін. Праці згаданих дослідників мають теоретичну цінність і фундаментальне значення для проведення подальших наукових розвідок. Проте у зазначених роботах відсутній саме комплексний аналіз основних етапів формування та розвитку української соціально-політичної лексики, що, безумовно, репрезентує реалії українського соціуму й формує уявлення про політичну дійсність сучасної України. Крім того, предметом аналізу не був публіцистичний дискурс Ю. Щербака з точки зору відбиття в ньому особливостей формування і розвитку цього шару лексики. Дослідниця Л. Масенко досліджувала поетику прози Ю. Щербака, З. Березовська, І. Кравченко, В. Фоменко – його образ міста, М. Жулинський і Н. Чорна вивчали Щербакову концепцію людини, зокрема вченого, М. Слабошпицький неодноразово публікував рецензії і оглядові статті, присвячені творчості цього прозаїка.

Метою представленої статті є загальна характеристика етапів формування й розвитку суспільно-політичної лексики, встановлення шляхів її запозичення на основі публіцистики Юрія Щербака.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження послужила книга Юрія Щербака «Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття» [5]. Книга Юрія Щербака – відомого українського письменника, державного і політичного діяча, дипломата є багатоплановим дослідженням ролі і місця незалежної України в складному світі сьогодення. Цей публіцистичний твір відіграв важливу роль в утвердженні незалежності України та зміцненні її авторитету у світі. Юрій Щербак запропонував масштабну картину проблем і перспектив України як держави по історичній вертикалі й геополітичній горизонталі. Окрім таланту, публіциста в 60 – 80-х рр. вирізняв не надто поширений в українській літературі урбанізм.

Як відомо, лексичний ярус є найбільш чутливим до мовних змін. При цьому процес трансформації лексичного простору майже безперервний, у чому й полягає зв'язок мовної системи з іншими сферами суспільного життя (політичною, соціальною, економічною, державною, військовою). Цілком очевидно, чим інтенсивніші зміни в політиці, економіці, державі, тим яскравіші зміни лексики на кожному етапі її розвитку. Саме у сфері суспільно-політичної лексики спостерігаються істотні зміни, що зумовлені державно-історичними процесами.

Питання про існування політичної мови як особливої знакової підсистеми в структурі мови є дискусивним. Так, дослідники А. Н. Баранов та Ю. М. Караулов вважають, що «політична мова – це особлива знакова система, яка призначена саме для політичної комунікації» [1, с. 15]. Зміст політичної мови визначає використання в ній спеціальної групи слів (а також фразеологізмів, складних найменувань) – політичної лексики. Суспільно-політична лексика – це частина лексичної системи мови, у якій особливо виразно відображені соціальна структура суспільства, світоглядні погляди

носіїв мови, способи організації суспільного життя країни, у якій функціонує мова, а також інших держав [3, с. 4].

У лінгвістичній літературі існує чимало визначень суспільно-політичної лексики. Дослідниця І. В. Холявко пропонує дещо розширене та узагальнене визначення: «суспільно-політична лексика – неоднорідна за складом макроструктура одиниць різного походження, спрямованих ідеологічно та спеціалізованих лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять із галузі суспільного, політичного, соціального, економічного, морально-етичного життя соціуму». Також вона вважає доцільним при віднесенні слова до суспільно-політичної лексики враховувати такі критерії: 1) наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках; 2) наявність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках; 3) частотність використання, функціональне навантаження лексеми (при відповідній поняттєвій співвіднесеності); 4) урахування контекстуальних значень мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників, а також характеру їхніх суспільно-політичних ілюстрацій [4, с. 6 – 7].

Українська історія останнього десятиліття ХХ ст. свідчить про те, що мова політики не є суто професійною мовою. У суспільно-політичному житті більше, ніж у інших сферах, потрібен вплив на широкі верстви населення, який досягається насамперед завдяки мовній комунікації. У лексиці, яка при цьому використовується, номінативна функція, порівняно із соціально-ідеологічною оцінкою, може відступати на задній план.

Відповідно, за спільними семантичними компонентами серед суспільно-політичної лексики ми умовно можемо окреслити такі головні групи:

1. Лексеми на позначення політичного життя суспільства. До цієї групи можна віднести одиниці на позначення політичних поглядів, ідей, світоглядів, ідеалів, доктрин, течій, сформованих партіями, рухами, громадськими організаціями, визначними політиками. Також до цієї групи належать власні

назви політичних партій, організацій, об'єднань, угруповань, рухів та їхніх членів;

2. Лексика, що відображає функціонування державного устрою і законодавчого апарату та властивих їм ознак і функцій, назви носіїв державної влади;

3. Лексика на позначення суспільних ідейно-моральних понять.

Підсумувавши всі запропоновані критерії, ми, вслід за Л. А. Ждановою, виділяємо три основні підходи до виокремлення даного лексичного масиву: номінативний або змістово-тематичний – в основі якого лежить номінативний зміст; конотативний – ознакою належності до складу суспільно-політичної лексики є особлива сема «ідеологічності» і тісно пов'язаної з нею оцінки; функційно-стилістичний – в основі лежить вживання суспільно-політичної лексики в окремих видах текстів, стилістична маркованість, належність лише до визначеного функційного стилю [2, с. 7].

Нами було зафіксовано найбільшу кількість суспільно-політичних лексичних одиниць у публіцистичному дискурсі Юрія Щербака XIX – XX ст., оскільки головні напрями й теми розвитку словникового складу суспільно-політичної лексики української мови в XIX – на початку XX ст. зумовлювалися загальним рівнем розвитку, якого вона досягла на попередніх етапах своєї історії, зокрема поступового утвердження народно-розмовної основи в надрах староукраїнської книжної мови, особливостями історії українських земель, становищем і роллю української мови в суспільному житті XIX – початку XX ст.

Саме у цей період на ряду з власне українськими лексемами зафіксовано значну кількість слів-інтернаціоналізмів, що зумовлюється історичним становищем України. Тому відповідно до складу контекстуальної соціально-політичної лексики, залежно від вихідної семантики слів, у мовленні Ю. Щербака виокремлюємо такі тематичні групи, як:

– форми державного управління, суспільного ладу: *абсолютизм, автократія, автономія, авторитаризм, адміністративний, анархія, анархізм, демократія, демократичний, лібералізм, ліберальний, монархія, монархізм, монархічний, радикал, республіка, тиранія, федералізм, федерація;*

– назви на позначення осіб державного, громадського й адміністративного управління: *громадянин, делегат, депутат, діяч, диктатор, дипломат, імператор, інспектор, кандидат, клерикал, консерватор, ліберал, лідер, мандат, міністр, прем'єр-міністр, монарх, плебісцит, політик, посол, президент, радник, регент, резидент, узурпатор;*

– державні, урядові, громадські об'єднання, установи та органи влади: *адміністрація, асоціація, виборча округа, Державна дума, державна рада, законодавча влада, інститут, інстанція, кабінет міністрів, кампанія, виборча кампанія, коаліція, колегія, комісія, конгрес, міністерство, парламент, партія, посольство, сенат, спілка, опозиція, палата, уряд;*

– суспільні явища, пов'язані з ними ознаки, дії та стани: *адміністративний, вибори, відродження, вотум, вселюдне (всенародне) голосування, голосування, глобалізація, дебати, декрет, державна власність, державний переворот, зреформувати, інавгурація, криза, легальний, легалізувати, маніфестація, мілітаризм, переговори, політика, політична «неблагонадійність», пропаганда, протекціоналізм, ратифікація, революція, репресія, реставрація, референдум, стабільність, суспільність, суспільний мир, таємне голосування, цивілізація.*

Лексика загальноукраїнського вживання здебільшого ґрунтується на давній традиції староукраїнської мови: *вина, закон, порука, підсудний, право, присуд, свідок, слідство, злочин*. Із староукраїнської лексики українська літературна мова успадкувала лексеми на позначення звертання в судовій інстанції (*апелювати, апеляція, касація, позова, позивати, скасувати*), на позначення санкції проти злочинця чи підозрюваного в злочині (*арештувати, арешт*), особи, що вчинила злочин або підозрюваного в злочині (*злочинець,*

злочин, злочинний), різних свідчень у судових інстанціях (*апробувати* «*підтвердити*», *апробація*, *допитувати*).

Запозичена лексика досліджуваного періоду реалізується у таких реченнях: *14 січня 1998 р. Верховна Рада України переважною більшістю голосів (305) ратифікувала Договір* [5, с. 301]. *Треба сказати прямо, що відновлення Російської імперії залишається глибиною національною мрією та практичною метою переважної більшості російських політиків* [5, с. 313]. *Активісти під час виборчої компанії 2002 року викликали обурення навіть у такого обережного дипломата, як Г. Удовена – колишнього Міністра закордонних справ України і Голови Генеральної асамблеї ООН* [5, с. 315]. *Гряде глобальна інформаційна революція, що докорінно змінить світосприйняття, ментальність мільярдів людей, суспільні відносини і спосіб виробництва, породить нові етичні проблеми, про які можна сьогодні лише здогадуватися* [5, с. 506].

Отже, XIX – початок XX століття – період історії української мови, який позначився на початках становлення й розширення обсягів суспільно-політичної лексики.

Активно Юрій Щербак у книзі «Україна: виклик і вибір» використовує сучасну суспільно-політичну лексику кінця XX – початку XXI ст. У розвитку словникового складу суспільно-політичної лексики сучасної української мови спостерігається тенденція повернення до активного вжитку «архаїчних» лексичних одиниць, вилучених у недавні часи з певних ідеологічних причин, тобто спостерігається актуалізація певної частини лексики. Це відновлення власних ресурсів мови, вироблених і адаптованих протягом століть. Прикладом останніх можуть бути лексеми *віче* «збори, зібрання, мітинг», *заручник*, *збіжжя*, *державець*, *співтовариство*, *перегони*, *правник*, *правочинний*, *часопис*.

Семантичні інновації постали як наслідок суспільно-політичного переосмислення Юрієм Щербаком лексичних одиниць (здебільшого їх окремих значень), що належать до інших лексичних систем. Наприклад, слово *перегони*,

що раніше функціонувало лише в спортивній галузі з семантикою «спортивні змагання», у мові сучасної публіцистики Ю. Щербака почало активно вживатися і в значенні своєрідної ідеології – *«політична боротьба за першість, за перемогу в чомусь»*. Зазначимо, що передусім високою інтенсивністю переосмислення відзначається спортивна лексика. *Тайм-аут* «перерва у спортивній грі на вимогу команди, передбачена правилами гри» широко вживається в суспільно-політичній мові в значенні *«перерва, відпустка, тимчасове припинення діяльності»*. *Раунд* набуває значення *«етап, період, цикл»*; *пресинг* *«тиск, вплив на кого-небудь»*; *розминка* *«підготовка, початковий етап роботи»*.

За нашими спостереженнями, до процесу переосмислення семантики слів суспільно-політична лексика активно залучає медичну лексику. Наприклад, *ін'єкція* «грошові вливання, допомога, матеріальна підтримка», *донор* – «той, хто віддає щось; підживлювач, підтримував (матеріально)», *реанімувати* – «відродитися, відновитися».

Саме у цей період формуються державні й міжнародні союзи, організації та посади, наприклад, *Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня організація інтелектуальної власності, голова комітету з питань ядерної безпеки та екології, Європейський Союз, радник президента України, Фонд Петра Яцика, Посольство України, Європейський союз, ООН, Генеральний Секретар ООН, Міжнародний Суд Справедливості, Міжнародний Валютний фонд, Міжнародна організація праці, Міністр закордонних справ, секретар Ради Національної Безпеки і Оборони, Організація по боротьбі з відмиванням грошей, Рада Безпеки ООН, генеральний директор, державний інспектор*. Подана лексика функціонує в такому контексті: *Російські правники висловлюють думку, що в країні відбувся розкол тоталітарної ідеології, порушення моноліту імперської державності [5, с. 297]. Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення [5, с. 28]. Ці нові виклики дали Генеральному Секретарю ООН Кофі Аннану можливість розпочати широку*

міжнародну дискусію щодо двох концепцій суверенітету [5, с. 38]. *Операція Нато в Косово (1999)*, проведена без згоди *Ради Безпеки ООН*, викликала бурхливу реакцію в Європі [5, с. 39]. Незважаючи на те, що *Секретар ООН* та деякі постійні члени *Ради Безпеки ООН* знали про плановий геноцид, *Рада Безпеки* не дозволила провести відповідну акцію, що призвело до масової різанини в *Раунді* [5, с. 40]. Таким чином у зв'язку з виходом України на міжнародну арену, активною державницькою, політичною, юридичною, суспільною діяльністю розвивається суспільно-політична лексика.

Зазначимо, що суспільно-політична лексика Юрія Щербака характеризується активним залученням питомих слів української мови. У публіцистичному дискурсі він паралельно використовує як іншомовні слова, так і питоми українські, наприклад, *кілер (англ.) – найманий убивця, істеблішмент (англ.) – політична еліта, дефіцит (лат.) – нестача, демократія (грец.) – влада народу*. У зв'язку з цим відбувається перерозподіл між активною і пасивною лексикою сучасної української мови; помітно зростає вага власне українських новоутворень, які виконують не лише номінативну, пізнавальну, а й експресивну функцію.

Висновки. Було проаналізовано всього 480 слів на позначення суспільно-політичної лексики у публіцистиці Юрія Щербака. З них – 330 лексем складають запозичений шар української суспільно-політичної лексики, питома українськими є 150 лексем. З'ясовано, що суспільно-політична лексика Юрія Щербака характеризується активним залученням як питомих слів української мови, так і запозичених. Проте значна кількість запозичених лексем є дублетами питомих українських, що руйнує систему мови, розхитує її усталені закони.

Розгляд суспільно-політичної лексики Юрія Щербака дає можливість виявити динаміку її формування та місце в сучасній лексиці української мови. У суспільно-політичній лексиці Ю. Щербака передусім має місце логічність і чіткість побудови фрази, інтонація мовлення, що дає змогу повніше розкрити

думку, надати їй емоційного забарвлення, образності. Публіцист розуміє мову як державний чинник, символ єднання українців світу, знань духовної естафети поколінь. Лексика характеризується спробами гуманізувати, демократизувати й спрямувати її в цивільне річище суспільного розвитку. Таким чином, суспільно-політична лексика виступає способом організації й передачі інформації, бере активну участь у формуванні суспільної думки.

Література

1. Баранов О. Н., Караулов Ю. Н. Політична метафора. Київ. 1991. 193 с.
2. Жданова Л. А. Общественно-политическая лексика: структура и динамика: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Киев, 1996. 22 с.
3. Мороз О. О. Політичний дискурс: функції слова в політичному спілкуванні. *Українське мовознавство*. Київ, 2004. С. 66-69.
4. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ ст. (семантико-функціональний аналіз): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
5. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі ХХ століття. Київ : Дух і Літера, 2003. 578 с.

Олександра МАКАРЕНКО,

магістрантка 2 р. н.

історико-філологічного факультету

Університету Ушинського

СПЕЦИФІКА ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ НАРАТОРА В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО «ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ»

Постановка проблеми. Образ оповідача цікавив дослідників наратології здавна. Він є головною інстанцією в тексті, що «керує» розвитком сюжету.

Крупеньова Т. І., Якущенко А. <i>Особливості розвитку критичного мислення учнів середньої школи</i>	127
Мороко М. Ю., Бобровська Н. <i>Поетика психологізму в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»</i>	134
Павлюк Н. Л., Швайка В. <i>Реалістичний дискурс повісті Марка Вовчка «Інститутка»</i>	143
Чудак С. І., Шекмар І. <i>Експресіоністична модель характеротворення в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза межами болю»</i>	151
Радько Г. І., Бабак Ю. <i>Психологізм образу Сидонії у повісті «Мама Сидонія» із книги Марії Матіос «Мами»</i>	160
Радько Г. І., Галенко А. <i>Образна природа повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»</i>	166
Геркогло А. <i>Використання лінгвістичних задач на уроках української мови у контексті інновацій освітянської реформи</i>	174
Кістол В. <i>Фольклорна образно-символічна парадигма в романі В. Шевчука «Дім на горі»</i>	182
Кондрашова О. <i>Функційна парадигма суспільно-політичної лексики в публіцистиці Юрія Щербака</i>	191
Макаренко О. <i>Специфіка презентації образу наратора в романі Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»</i>	200
Паламарчук А. <i>Екзистенційні виміри збірки В. Стуса «Веселий цвинтар»</i>	209
Парадовська Т. <i>Збірка «Народні оповідання» Марка Вовчка: специфіка засобів характеротворення</i>	219
Семко І. <i>Жанрове новаторство «Патетичної сонати» М. Куліша</i>	227
Шевченко С. <i>Інтертекстуальність біографічних романів П. Акройда</i>	236
Інформація про керівників	246

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com